

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертацію Палагнюк Ольги Василівни

«Християнські настановлення як чинник формування соціальної відповідальності особистості», представлену на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи

Упродовж останніх років Україна зіткнулася з низкою гострих як глобальних, так і локальних, регіональних проблем у сферах політики, економіки, безпеки. Причому численні строкові й дострокові президентські, парламентські, місцеві вибори, міжнаціональні та внутрішньодержавні перемовини, як і низка запроваджених реформ наразі не дуже ефективно розв'язують чи запобігають подальшій ескалації багатьох із цих болісних проблем. Дві найбільш масові загальнонаціональні акції протесту – Майдани 2004 та 2013-2014 рр., яскраво продемонструвавши суб'єктність української нації та завершившись фактичною перемогою мітингарів, через певний час, на жаль, змушують згадувати відомий вислів про «одні й ті самі граблі». Й у пошуках відповіді на питання «Чому так відбувається?», ми так чи інакше зачіпаємо проблему соціальної відповідальності кожного громадянина.

Вочевидь, соціальна відповідальність є вельми складною, поліаспектною, полідетермінованою якістю, вже сама назва якої («соціальна») вказує на відповідну її природу (не вроджену й не таку, що розвивається сама собою) і, отже, на необхідність звертання аналітичного мислення до дієвих чинників її формування. А оскільки будь-яка відповідальність передбачає свідомий особистісний вибір в умовах екзистенційної свободи особистості, то коло таких чинників закономірно звужується. Наприклад, традиційні заохочення й покарання не є природовідповідними факторами впливу щодо іманентної сутності відповідальності. Ще більш ускладнюється її розвиток інколи до абсурду стохастичною суспільно-політичною ситуацією в Україні, на чому ми

вже наголосили вище. А тому звертання дисертантки саме до християнських настановлень як значущого чинника формування соціальної відповідальності – поза сумнівом, конструює актуальне та своєчасне поле наукового дослідження.

Серед найбільш вагомих моментів наукової новизни дисертації хочеться відзначити: 1) упровадження у психологію поняття й дефініції християнських настановлень як готовності ставитися й діяти стосовно людей, подій, явищ, життя, себе, Бога, що ґрунтуються на основах християнської моралі; 2) емпіричну експлікацію психологічної структури християнських настановлень, у межах якої виокремлені настановлення на «благо суспільства», «моральність», прояви «поваги до людини» та «правдивість»; 3) обґрунтоване доведення можливості підвищення показників соціальної відповідальності особистості через спеціальну корекційно-розвивальну програму, пов'язану з актуалізацією та активізацією християнських настановлень.

Так, перший момент – упровадження у соціальну психологію поняття «християнські настановлення», створює та розвиває реальну можливість переведення досі домінантних богословських, філософських або навіть якщо і психологічних, то переважно теоретичних досліджень особистісної релігійності на власне експериментальні рейки наукового вивчення. У психології та споріднених галузях соціальних наук склалася вже не одна наукова школа, пов'язана з вивченням настановлень й атитюдів як їх соціального різновиду (наприклад, напрацювання Д. М. Узнадзе та його послідовників), що формує доволі авторитетну теоретико-методологічну й емпіричну базу для спроб подальших експериментальних розробок у відповідному спрямуванні.

Другий з окреслених моментів – емпірична експлікація структури християнських настановлень, що суттєво доповнює відомі зарубіжні концепції особистісної релігійності (дихотомічну – Г. Олпорта, триаспектну – Д. Бетсона та Л. Вентіса й ін.). Так, якщо в цьому контексті розглядати результати дисертантки, класичній екстринсивній релігійності за Г. Олпортом найбільшою мірою відповідає психологічна структура «благо суспільства», яка демонструє значущість співпраці релігійної особистості із зовнішньою владою. Натомість з

інтринсивною релігійністю за своїм психологічним сенсом резонують одразу дві структури, виокремлені О. В. Палагнюк, – «моральність» та «повага до людини». Таким чином, у контексті даного дослідження інтринсивна релігійність, якщо детальніше аналізувати зміст відповідних шкальних угруповань, розщеплюється на релігійність, детерміновану загальнолюдською мораллю (абстрактним загальним благом) і детерміновану родинною мораллю (що включає, зокрема, повагу до прав та свобод кожної конкретної людини). Й до певної міри корелятом «релігійності пошуку» (за Д. Бетсоном та Л. Вентісом) можна вважати «правдивість», що втілює, зокрема, готовність суб'єкта до ствердження власних цінностей усім своїм життям. Отож, отримані емпіричні результати психологічно диференціюють зазвичай ахроматичну палітру типів особистісної релігійності, розбавляючи й доповнюючи її класичну «чорно-білу» дихотомійність.

Третій із наголошених вагомих аспектів новизни дисертації – емпіричне доведення можливості істотного підвищення показників соціальної відповідальності особистості засобами спеціальної корекційно-розвивальної програми, обґрунтовує не тільки теоретичну, а і практичну значущість проведеного дослідження. Масштабність відповідної роботи пов'язана із включенням до спеціальної програми цілої низки різноманітних методів, прийомів і технік: курсу міні-лекцій, тематичного відео-лекторію, циклу тренінгових занять та активного обговорення ключових питань. Важливим з точки зору як етичних засад психології, так і суттєвої інтимності теми особистісної релігійності є той факт, що здійснювана дисертанткою діяльність у межах корекційно-розвивальної частини емпіричного дослідження мала не тільки групові форми, а в разі необхідності трансформувалася в індивідуальний характер психологічної консультації. Все це засвідчує належну психологічну компетентність і професійну емпатійність О. В. Палагнюк.

В цілому обґрунтованість і вірогідність усіх положень, результатів і висновків, сформульованих у дисертації, зумовлена її належним теоретико-методологічним фундаментом, передбачена валідним психодіагностичним

інструментарієм і засвідчується компетентним використанням розлогого математично-статистичного апарату – багатомірного шкалування методом ALSCAL, порівняльного аналізу за різними статистичними критеріями, дисперсійного, кластерного аналізу, тощо.

Наголошуючи на всіх попередньо висвітлених істотних позитивних аспектах роботи, вважаємо за необхідне висловити окремі зауваження та вказати на певні дискусійні моменти, виявлені в дисертації О. В. Палагнюк.

1. У структурі і християнських настановлень, і соціальної відповідальності авторкою виокремлюються складові й індикатори, прямо чи опосередковано пов'язані з моральною сферою – це «моральність», а також «морально-етичні цінності», «інтуїція в морально-етичній сфері» й ін. Також емпірично констатовано, що між назагал високими рівнями розвитку християнських і правових настановлень у вибірці досліджених респондентів статистично значущі відмінності відсутні. Даний результат дає дисертантці підстави припускати, що «ХН та ПН мають спорідненість, адже право, закони за своїм походженням значною мірою морально-етичні, релігійні (в тому числі християнські) ...» (с. 75). Розвиваючи логіку таких міркувань далі, можна стверджувати, що саме рівень моральності – спільний предиктор розвитку і християнських, і правових настановлень, і, врешті-решт, соціальної відповідальності в цілому. А тому певним теоретичним упущенням роботи вважаємо відсутність у ній хоча би стислого огляду відомої теорії Л. Колберга про стадії та рівні морального розвитку особистості. Адже ця теорія є предметним розвитком і доповненням концепції Ж. Піаже, про яку дисертантка усе ж згадує, і «де визначається відповідальність як один з окремих аспектів загального процесу морального розвитку та розглядається її розвиток від об'єктивного до суб'єктивного напрямку» (с. 46). Відтак, покликання на ідеї Л. Колберга, на нашу думку, доречно доповнило б аналітико-інтерпретаційний репертуар і теоретичної, й емпіричної складових дисертації.

2. Також у теоретичній частині дисертації О. В. Палагнюк висловлює наступне доволі дискусійне твердження: «Аналіз соціально-психологічних та

теологічних джерел дав підстави визначити сутність християнських настановлень, як «Декалог», закладений у кожній людині, як природний закон совісті, як прагнення до вищого, як моральна інтуїція тощо» (с. 65). А дискусійним це твердження виглядає тому, що далі у тексті воно, на жаль, належно не розвивається й не підтверджується емпіричними розвідками (авторськими або інших науковців), а також тому, що у спеціальній літературі віднаходимо суперечливі факти, одні з яких підтверджують, а інші, навпаки, спростовують «природність закону совісті». Так, з одного боку, можна згадати, наприклад, працю відомого нідерландського приматолога Франса де Вааля «Мораль без релігії: в пошуках людського у приматів». Опираючись на результати спостереження за колонією шимпанзе у зоопарку Арнема, дослідник стверджує, що існує певний набір вроджених життєвих пріоритетів – свого роду будівельних блоків моралі, старших і за релігію, і за людство загалом. Один із таких орієнтирів – це прагнення належати до спільноти, що й передбачає виконання певних соціальних, моральних правил. З іншого боку, науці й суспільству відомі факти про так званих «феральних людей», специфічні умови раннього дитинства котрих у подальшому, навіть після повернення їх у суспільство, не дали змоги сформуванню в них більшість власне людських якостей, у тому числі, пов'язаних з відповідальністю, з релігійністю. А тому хотілося б, щоб дисертантка в подальшому теоретично розвинула й обґрунтувала тезу про «природний закон совісті», опираючись на результати філогенетичних, антропологічних і, можливо, навіть психофізіологічних досліджень (з огляду на продуктивність міждисциплінарного підходу).

3.3 огляду на чималу конфесійну поляризованість українського релігійного соціуму, свідченням чого є тривалі хронічні конфлікти саме на ґрунті конфесійної належності вірян, а також на деякі інші особливості соціальної сучасності, дещо некоректним виглядає твердження, наприклад, про те, що характеристики «правдивості» найменше виявляються у групі тих, хто ідентифікує себе з православними КП та автокефальними християнами (с. 86). Аналогічно, надміру узагальненим є емпіричний висновок, що «саме

представниці жіночої статі є більше моральними та характеризуються відповідними якостями й цінностями» (с. 90). Вважаємо, що подібні формулювання варто психологічно конкретизувати. Зокрема, щодо останнього із двох наведених тверджень відповідне уточнення легко може бути здійснене через перенесення і вставку вже після цього твердження двох попередніх у тексті речень (про розуміння сутності свободи жінками й т. ін. – с. 89).

4. Хоча робота виконана українською мовою в основному згідно норм правопису, а проте в її тексті трапляються окремі технічні й орфографічні помилки.

Окреслені зауваження та вказані дискусійні моменти в цілому не знижують високої позитивної оцінки дисертації Ольги Василівни Палагнюк. Основні положення та результати роботи характеризуються належною науковою новизною, теоретичною та емпіричною обґрунтованістю, високим рівнем апробованості в наукових заходах різних рівнів та через достатню кількість публікацій у відповідних виданнях. Автореферат коректно розкриває основний зміст дисертаційного дослідження.

Отже, дисертація **«Християнські настановлення як чинник формування соціальної відповідальності особистості»** є цілісним, самостійним, завершеним науковим дослідженням, що відповідає усім вимогам МОН України, а її авторка **Палагнюк Ольга Василівна** заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи.

Офіційний опонент –
доктор психологічних наук, доцент
кафедри педагогіки та психології
Кременецької обласної
гуманітарно-педагогічної
академії ім. Тараса Шевченка

Н. М. Савелюк